
ՌՌԻՍԼԱՆ ՑԱԿԱՆՑԱՆ. Էթնոքաղաքական տեղաշարժերը Մերձավոր Արևելքում և Հայկական լեռնաշխարհում մ. թ. ա. VII–VI դդ., “Էդիթ Պրինտ” հրատ., Երևան, 2018, 290 էջ:*

Բանալի բառեր՝ Առաջավոր Ասիա, Մերձավոր Արևելք, Հայկական լեռնաշխարհ, էթնիկական խմբեր, Ասորեստան, Ուրարտու, տեղահանություն, վերաբնակեցում, քաղաքականություն, տեղադրություն:

Մ. թ. ա. VII–VI դդ. Առաջավոր Ասիայում տեղի են ունենում էթնոքաղաքական

փոփոխություններ, որոնք ստանալու էին համաշխարհային պատմական նշանակություն և երկար ժամանակով փոխելու էին Առաջավոր Ասիայի քաղաքական քարտեզը: Ահա հենց այդ ժամանակաշրջանում Մերձավոր Արևելքում և Հայկական լեռնաշխարհի էթնոքաղաքական հարցերի ու աշխարհաքաղաքական իրավիճակի ուսումնասիրությանն է նվիրված ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի Հին Արևելքի բաժնի գիտաշխատող, պ. գ. թ. Ռուսլան Ցականյանի “Էթնոքաղաքական տեղաշարժերը Մերձավոր Արևելքում և Հայկական լեռնաշխարհում մ. թ. ա. VII–VI դդ.” մենագրությունը:

Գիրքը կազմված է նախաբանից, չորս գլխից՝ համապատասխան ենթաբաժիններով, անգլերեն ամփոփումից (կարելի էր տալ նաև ռուսերեն), աղբյուրների ու գրականության հարուստ ցանկից, համառոտագրություններից, անվանացանկից և արքայացանկերից ու նյութին առնչվող հավելվածներից:

Նախաբանում հիմնավորվում է ուսումնասիրության արդիականությունը և համառոտ ներկայացվում էթնոքաղաքականությունը՝ որպես էթնիկական խմբերի միջև փոխհարաբերությունների կարգավորմանը նպատակաուղղված քաղաքականություն, որն իրականացվում է պետության կողմից մշակված հատուկ ծրագրով, իսկ ներպետական առումով էթնոքաղաքականությունը պետության մեջ ոչ իրավահավասար պայմաններում գտնվող էթնիկական տարբեր խմբերի

* Ընդունվել է տպագրության 01. III. 2019 թ.:

միջև տեղի ունեցող փոխհարաբերություններն են, որոնցում հիմնականն իշխանության հարցն է:

Մենագրության առաջին գլուխը՝ «Չանգվածային տեղահանությունների ու վերաբնակեցումների քաղաքականությունը Ասորեստանում և Բիայնիլի-Ուրարտուում», ունի ութ ենթաբաժին, որտեղ ներկայացվում է էթնոքաղաքական իրավիճակի ընդհանուր նկարագիրը Մերձավոր Արևելքում մ. թ. ա. VIII դարի վերջերին և մ. թ. ա. VII դարի առաջին կեսին: Հեղինակը մեկնաբանում է տարածաշրջանում էթնոքաղաքական գործընթացները պայմանավորող գործոնները, այդ թվում՝ միգրացիոն գործընթացների ազդեցությունը բնակչիմայական, տնտեսական, քաղաքական և այլ պատճառներով: Հեղինակն ամենայն մանրամասնությամբ քննում է Չանգվածային տեղահանությունների ու վերաբնակեցումների (այսուհետև՝ ՉՏՎ) քաղաքականության կիրառումն Ասորեստանում՝ ներկայացնելով նաև այդ քաղաքականության տերմինաբանությունը: Նմանատիպ քաղաքականության ընդհանրական բնութագրման համար որպես տերմին, ըստ հեղինակի, կարելի է օգտագործել աքքադերեն *nasāhu* [našāhu, iss(š)uḫ] բայը (արմատախիլ անել, վռնդել, ոչնչացնել): Մրա էությունն այն էր, որ նվաճելով նոր տարածքներ՝ բնակչությանը տեղահանում և վերաբնակեցնում էին հսկայածավալ տերության ծայրամասերում: Իսկ արդեն տեղահանված վայրերում էլ վերաբնակեցնում էին այլ տարածքների բնակիչներին, որի հետևանքով կտրուկ փոփոխվում էր այդ շրջանների էթնիկական պատկերը:

ՉՏՎ-ի քաղաքականության բիայնական մոդելը պարզաբանելիս Ռ. Ցականյանը վերլուծում է մի շարք բայեր ու բառակապակցություններ [ag(u), par(u), suḫ(u), šat(u), tamḫ(u)?, tašm(u)?, naḫ(u)?-տանել, քշել, քշել տանել իմաստներով], որոնք թույլ են տալիս կատարելու առավել հիմնավորված եզրակացություններ: Ընդհանուր առմամբ, հեղինակն այս գլխում եզրակացնում է, որ ՉՏՎ-ի քաղաքականությունը միանշանակ հետևանքներ չի ունեցել ո՛չ Ասորեստանի, ո՛չ Ուրարտուի, ոչ էլ անգամ Նորբաբելոնական թագավորության պատմական ճակատագրերի վրա: Անշուշտ, այդ քաղաքականությունն իրական նախադրյալներ ստեղծեց վերոնշյալ տերությունների ժամանակավոր ռազմաքաղաքական վերելքի համար՝ նվազեցնելով նորանվաճ երկրամասերի և վերաբնակեցված խմբերի ըմբոստության հավանականությունը: Մակայն ակնհայտ են նաև այդ քաղաքականության բացասական կողմերը. վերաբնակեցումների ընթացքում վերաբնակեցված էթնիկական հանրությունները (օրինակ՝ արամեացիներ, քաղդեացիներ) միշտ չէ, որ հաջողությամբ ասիմիլացվում էին, և կատարելապես հարմարվում իրենց բնակության նոր պայմաններին: Արդյունքում հիշյալ երեք տերություններում ստեղծված էթնոքաղաքական նոր իրադրությունը որոշակի չափով նպաստել է դրանց թուլացման և անկման գործընթացին:

Մենագրության երկրորդ գլուխը՝ «Էթնոքաղաքական իրավիճակը Մերձավոր Արևելքում (մ. թ. ա. VIII–VII դդ.)», ունի վեց ենթաբաժին, որոնցից յուրաքանչյուրում Ռ. Յականյանը կրկին մանրակրկիտ քննությամբ բացահայտում է իր փաստարկումների ու եզրակացությունների գիտական խոհանոցը: Այս գլխում քննվում են Ասորեստանի թագավոր Սինախիսերիբի (մ. թ. ա. 705–681 թթ.)՝ ներքին և արտաքին քաղաքականության տարբեր կողմերը: Վերջինիս հաջողվեց հաղթահարել քաղաքական դժվարությունները և պարտության մատնել հակասորեստանյան խմբավորումներին թե՛ հարավում, թե՛ արևմուտքում: Սինախիսերիբի հաղթական պատերազմները, որոնք ուղեկցվում էին զանգվածային վերաբնակեցումներով, ուղղակի շարունակությունն էին Առաջավոր Ասիայի էթնոքաղաքական իրավիճակի փոփոխության այն մեծ շարժընթացի, որի սկիզբը դրել էր դեռևս Թիգլաթպալասար III-ը (մ. թ. ա. 745–727 թթ.): Սինախիսերիբի կառավարման ժամանակաշրջանում ասսուրական ռազմական մեքենան գործում էր առավել ակտիվ, իսկ նրա ներքին քաղաքականությունն ուղղված էր հակասորեստանյան խմբավորումների ոչնչացմանը, կայսերական իշխանության ամրապնդմանը և միաժամանակ քրմության ու ազնվականության իշխանության թուլացմանը: Նրա այս քաղաքականության հետևանքները երկար սպասեցնել չտվեցին. գոհ գնաց պալատական հեղաշրջմանը: Հեղինակը մանրամասն քննարկում է նաև Ասորեստանի փոխհարաբերություններն Ուրարտուի և արևելափոքրասիական երկրների հետ մ. թ. ա. VII դարի առաջին քառորդում:

Մենագրության երրորդ գլուխը վերնագրված է «Մերձավոր Արևելքը Ասորեստանի գերիշխանության ժամանակաշրջանում (մ. թ. ա. 681–627 թթ.)» և կազմված է յոթ ենթաբաժիններից: Ռ. Յականյանը ցույց է տալիս, որ Ասարխատրոնի օրոք (մ. թ. ա. 681–669 թթ.) տերությունը կանգնած էր ներքին ու արտաքին բազմաթիվ մարտահրավերների առջև, և Ասորեստանի նոր արքան ներքաղաքական կյանքում փորձեց հաշվի նստել «բաբելոնամետ» ու «ասսուրասեր» խմբավորումների հետ: Հեղինակը սկզբնաղբյուրների մանրակրկիտ քննությամբ վեր է հանում ասսուրամարական և ասսուրամանայական փոխհարաբերությունների պատմությունը՝ կատարելով ուշագրավ եզրակացություններ: Ինչ վերաբերում է ասսուրաուրարտական հարաբերություններին, ցույց է տրվում, որ այս ոլորտում շարունակվում էր պահպանվել status quo-ն: Նա եզրակացնում է, որ մ. թ. ա. 670-ական թվականների երկրորդ կեսին ինչպես ուրարտական արշավանքը դեպի անդրեփրատյան տարածաշրջաններ, այնպես էլ ասորեստանյան արշավանքը դեպի Շուրբիա իրականում ուներ մեկ միտում՝ կանխել «Տուն Թորգոմայ» պետության հավանական ներխուժումը արևմուտքից դեպի տերության խորքերը: Առանձին ենթադրում ներկայացվում է Եգիպտոսի գրավումը մ. թ. ա. 671 թ. և վերածումն ասորեստանյան մարզի: Ռ. Յականյանը համակողմանի քննությամբ

ներկայացնում է իրավիճակը Մերձավոր Արևելքում Աշշուրբանասպալի օրոք (մ. թ. ա. 669–627 թթ.): Վերջինիս կառավարման առաջին շրջանում Ասորեստանը հասել էր իր ռազմաքաղաքական հզորության և տարածքային ընդարձակման առավելագույն աստիճանին, իսկ կառավարման երկրորդ շրջանում Աշշուրբանասպալն ականատես եղավ հզորագույն տերության քայքայմանը. ծայրամասերն անկախություն ձեռքբերեցին, իսկ ավելի ուշ Ասորեստանը կործանվեց և բաժին հասավ Բաբելոնիային:

Հեղինակը երրորդ գլխում անդրադարձ է կատարել նաև Աշշուրբանասպալի կառավարման ժամանակահատվածում ասսուրաուրարտական հարաբերությունների կարգավիճակին և եզրակացրել, որ տվյալ ժամանակաշրջանում Ուրարտուն, ակնհայտորեն հայտնվելով քաղաքական գերմանր պայմաններում, փրկության ելքը տեսել է Ասորեստանի հովանավորության ու աջակցության մեջ և դրա ակնկալությամբ (մ. թ. ա. 653/652 թթ. և մ. թ. ա. 643/642 թթ.) Ասորեստանին հավաստել է իր հպատակությունն ու հավատարմությունը: Պատմաբանը նոր լույսով է քննում նաև Առաջավոր Ասիայում հայտնված կիմմերների և սկյութների քաղաքական պատմության որոշ կարևոր հարցեր:

Մենագրության չորրորդ գլուխը վերնագրված է “Էթնոքաղաքական քարտեզի վերաձևումը Մերձավոր Արևելքում մ. թ. ա. VII դարի վերջին քառորդում և մ. թ. ա. VI դարի առաջին կեսին” և կազմված յոթ ենթաբաժիններից: Ռ. Ցականյանը ցույց է տալիս, որ Աշշուրբանասպալի մահից հետո Ասորեստանը հայտնվում է քաղաքական քառսի մեջ, երկրում մոլեգնում է քաղաքացիական պատերազմը: Այս խառնակ վիճակից օգտվում է Բիթ-Ցակինի կառավարիչ Նաբոպալասարը, որը կարճ ժամանակ անց հռչակվում է Բաբելոնի թագավոր (մ. թ. ա. 625–605 թթ.) և տիրանում Ասորեստանի ժառանգության մեծ մասին՝ հիմք դնելով Նորբաբելոնական կամ Քաղդեական հարստությանը (մ. թ. ա. 625–539 թթ.):

Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցող իրադարձությունների համատեքստում Ռ. Ցականյանն անդրադառնում է նաև բաբելոնական գորքերի արշավանքներին դեպի Հայկական լեռնաշխարհի հարավային տարածքներ՝ կատարելով պատմաաշխարհագրական տեղադրություններ և նույնացումներ: Նա իրավացիորեն կարծում է, որ Հայկական լեռնաշխարհում Ուրարտուին փոխարինած նոր Հայկական թագավորության (“Հայկագունի-Երվանդյան”) տարածքի սեպագիր աղբյուրներում “Ուրարտու” կոչելն ունի ավանդական և աշխարհագրական հենք: Հեղինակն ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ պետք է ընդունել Ուրարտուի “տրոհման” տեսությունը՝ Բ. ա. VII դ. երրորդ քառորդում: Ընդ որում՝ այն գրավեց և իրեն ենթարկեց ոչ թե Մարաստանը, այլ՝ հայկական “Տուն Թորգոմայ” պետությունը: Պատմաբանը բազմակողմանիորեն քննարկում է քաղաքական իրադրությունը Հայկական լեռնաշխարհում մ. թ. ա. VIII–VI դարի

երկրորդ կեսին՝ նորովի մոտեցում ցուցաբերելով խնդրո առարկա ժամանակաշրջանի հայոց հնագույն պատմության վիճահարույց հարցերի, հատկապես, այսպես կոչված, “Տուն Թորգոմայ”-ի վերաբերյալ: Ի վերջո, Դարեհ Ա-ի վարչական վերափոխումներից հետո Հայկազունիների Հայոց թագավորությունը ներառվեց Աքեմենյան տերության XIII սատրապության մեջ:

Այսպիսով, խնդրո առարկա մենագրության վերաբերյալ այս խիստ հակիրճ բովանդակային-ընդհանրական անդրադարձը թույլ է տալիս աշխատությունը համարել հաջողված ոչ միայն աղբյուրագիտական նյութի աննախադեպ օգտագործման ծավալի ու խորության, այլև մասնագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեցող բազմաթիվ բացերը լրացնելու տեսանկյուններից: Անկասկած, անչափ կարևոր է ներկա ժամանակներում հնագույն և հին պատմության ուսումնասիրությունը, հատկապես, եթե նկատի ենք ունենում երիտասարդ հետազոտողների առավել մեծ ձգտումը նոր ու նորագույն պատմության հանդեպ:

Որպես մասնակի դիտարկում՝ նկատենք՝ Ռ. Յականյանը պատմաաշխարհագրական բնույթի վիճահարույց խնդիրներն էլ առավել խորությամբ քննի, քանի որ այս կամ այն աշխարհագրական տեղադրությունը կամ նույնացումը շատ հաճախ փոխում է մեր ավանդական պատկերացումները սովյալ տարածաշրջանի պատմության վերաբերյալ: Բերեմ մեկ օրինակ. նա ընդունում է Հ. Մանանդյանի և Ա. Իվանչիկի տեսակետը ներկայիս Ջավախքի տարածքում Գուրիանիա երկրի տեղադրության մասին (էջ 138)՝ չքննելով այլ կարծիքներ, այն դեպքում, երբ Գուրիանիա-Գուրիա երկրի տեղադրությունը մասնագիտական գրականության մեջ ունի նաև ավելի փաստարկված հիմնավորումներ. այն տեղադրվել է ներկայիս Արթիկ քաղաքի շրջանում, Սևանա լճի հարավային վերջավորությունից դեպի արևելք կամ Սյունիքի արևելյան մասում: Նշենք նաև, որ Ստրաբոնի հիշատակած գուրանացիներ անունով ժողովուրդը գտնվել է Հայաստանի սահմաններից դուրս և կապված չէ Գուրիանիա երկրի հետ¹:

Ամփոփենք. հայրենի գիտական հանրության սեղանին դրվել է մի ուշագրավ աշխատություն, որն իր նշանակությամբ ունի արևելագիտական լայն ընդգրկում և բազմաբնույթ հարցերի արծարծման ծավալով կարող է ուղենիշ լինել նմանատիպ ուսումնասիրությունների համար: Հետևաբար, շահեկան և հասու կլինեք, եթե Ռ. Յականյանի ուսումնասիրությունը թարգմանվեր անգլերեն:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԽՈՐԻԿՅԱՆ

¹ Հ. Խորիկյան. Աքեմենյան Պարսկաստանի մարական սատրապության տարածքը և սահմանները. – Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XXX, Երևան, 2016, էջ 83–84, 87: